

ЛЕКСЕМИ, НАЗОВАВАЩИ И СЪПЪТСТВАЩИ МАГИЧЕСКИТЕ ПРАКТИКИ, В *ЖЕНСКИЯ СБОРНИК* НА ЙОСИФ БРАДАТИ

ТАТЯНА БРАГА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
t.braga@ibl.bas.bg

Сред обемното книжовно наследство на Йосиф Брадати особено място заема така нареченият Женски сборник. Неговото съдържание е ориентирано към светска, основно женска аудитория. В кодекса се съдържа ценен лексикален материал, описващ народните суеверия и окултни практики; споменават се редица названия на лица, практикуващи подобни дейности, както и ролята на жената в тях. Като приложение към статията е представен наборен текст на фрагмент от това съчинение и неговият превод на съвременен български език с цел да бъде достъпен на по-широк изследователски кръг.

Ключови думи: Йосиф Брадати; Женски сборник; магия и магьосничество; демонология; лексика.

LEXEMES NAMING AND ACCOMPANYING MAGICAL PRACTICES IN THE *WOMEN'S COLLECTION* BY YOSIF BRADATI

TATYANA BRAGA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
t.braga@ibl.bas.bg

The so-called *Women's Collection* occupies a special place within the vast literary legacy of Yosif Bradati (Joseph the Bearded). Its content was intended for a secular, predominantly female audience. The codex contains valuable vocabulary describing popular superstitions and occult practices and mentions names for people who practised such activities and the role of women in them. An appendix containing a typeset fragment of this work and its translation into contemporary Bulgarian has been included in the article to make it accessible to a wider range of researchers.

Keywords: Yosif Bradati; *Women's Collection*; magic and sorcery; demonology; vocabulary

Така нареченият *Женски сборник* е най-самобитният сборник на Йосиф Брадати. Той е съставен в Рилския манастир през 1756 г. и става популярен поради насочеността му предимно към женската аудитория. Кодексът е част

от Одеския дамаскин № 38 (64), който принадлежи към сбирката на В. Григорович, открит по време на научното му пътешествие по български земи през 1845 г. в гр. Свищов. Паметникът представлява сборник конволют, съставен е от три самостоятелни ръкописа. Първата част на сборника е Тълковно Учително евангелие. Преводът на това съчинение е направен от Йосиф Брадати през 1756 г., а в състава на Одеския дамаскин № 38 (64) е подвързан препис, направен от монах Никифор Рилски в Рилския манастир през 1757 г. (това става ясно от бележката на л. 26). Втората част съдържа други, по-пълни по състав неделни поучения. *Женският сборник* представлява третата част от този сборник, тя е напълно самостоятелна и съдържателно не е свързана с първите две части. Одеският дамаскин № 38 (64) е сравнително добре познат на науката с оглед на съдържанието (Буслаев/Buslayev 1861; Качановский/Kachanovskii 1882; Мочульский/Mochul'skii 1903; Петканова/Petkanova 1990; Брага/Braga 2003; Димитрова-Маринова/Dimitrova-Marinova 2005; Ангушева-Тиханова, Димитрова/Angusheva-Tikhanova, Dimitrova 2013 и др.). Днес кодексът е притежание на Одеската национална научна библиотека (Украйна), съхранява се в отдела за редки издания и ръкописи под сигнатурата 1/154.

Йосиф Брадати е писател, преводач, съставител на сборници, виден български книжовник дамаскинар от XVIII в., създател на Рилската книжовна школа. Сборниците му представляват преводи на гръцки автори, както и интерпретации на текстове, в които авторът преработва гръцките оригинали, като ги адаптира по стил и съдържание към съвременната действителност. Книжовникът е известен и като моралист и изобличител на недостатъците на своето време. Ярка и харизматична личност, той е ново явление в българската литература от XVIII в.

Женският сборник е явление в българската ръкописна традиция не само със сведенията, които дава за традиционната култура и вярванията по българските земи през периода на преход от Средновековието към Възраждането, но преди всичко с предназначението си главно за жените, които според съставителя са носители и крепители на тези вярвания (Димитрова-Маринова/Dimitrova-Marinova 2005: 381). В това съчинение на Йосиф Брадати патосът на проповедника е насочен срещу езическите отживелици, както и срещу страстта на жените да се занимават с магьосничество и гадаене. Обвинителни нотки се срещат неведнъж и в други произведения на автора, но именно в *Женския сборник* те получават много ярка и целенасочена форма. Писателят събира на едно място няколко произведения, посветени на тази тематика, в един ръкопис, което говори за голямото значение, което отдава на своята книга. Актуалността на поставените от дамаскинаря въпроси, емоционалната изразителност на проповедите и използването на говоримия български език водят до високата популярност на сборника и появата на голям брой негови копия. Сборникът и отделните му части многократно са преписвани от Никифор Рилски, Роман Габровски, Янкул Хрельовски.

Именно през XVIII в. става преосмислянето на езическите суеверия, които от векове са силен елемент от мирогледа на православните южнославянски народи. Адаптирайки се към текущите промени, този процес намира отражение в литературните текстове, отнасящи се до суеверието. Те са констатирани от редица учени слависти (Буслаев/Buslaev 1861; Качановский/Kachanovskii 1882: 22–27). В. Григорович пръв привлича вниманието на славистичната наука към *Женския сборник* и личността на Йосиф Брадати, определяйки ръкописа като особено ценен за разбирането на многобройните суеверия на българите. Той смята, че сборникът е ценен извор за изучаване на народните вярвания на южните славяни и принос към европейската апокрифна литература (Григорович/Grigorovich 1848). Той придобива широка популярност в Русия. Можем да предположим, че именно с историите, включени в него, разказвачите на панаярите са забавлявали публиката, наричали са ги още „български басни“. Тези текстове са се радвали на невероятен успех в Русия до края на XIX в. въпреки несъмненото им датиране от по-ранна епоха.

Автографът на Йосиф Брадати не се е запазил, но повечето от известните преписи вероятно са създадени в района на Рилския манастир, в Самоков или самоковския регион. Появата на *Женския сборник* на Йосиф Брадати не е случайна. През втората половина на XVIII в. в района на Рилския манастир се разгръща силна църковна пропаганда срещу баятелството и лечителството. Най-вероятната причина за това е стремежът на балканските православни духовници да се преодолее нарастващата популярност на езическите суеверия сред българското население в контекста на чуждата, господстваща вече повече от три века политическа и религиозна власт (Ангусева-Тиханова, Димитрова/Angusheva-Tihanova, Dimitrova 2013: 120).

Какъв е конкретният повод за появата на сборника, можем само да предполагаме, но е очевидно, че тези произведения играят активна роля в подкрепа на църковната антимагьосническа практика. Може дори да ги свържем с пътуванията на Йосиф Брадати, който като монах таксидиот посещава различни български селища, за което има документални свидетелства. За подобни посещения говори един откъс от сборника. В частта, в която книжовникът съобщава с голямо огорчение за господството на суеверието по българските земи, той отбелязва: ... да рекү вань блѣсловѣнни хртнгане, по много земли ходихъ толко не самъ видѣль по много бродници, и самовили, и магесницы колкү оу болгарска земля... (Одески дамаскин № 38 (64), л. 323 б).

По отношение на оригиналността на съдържанието на сборника някои автори предполагат, че съставителят на поученията срещу *женски и бабини враговици* е Йосиф Брадати (Ангелов/Angelov 1963). В. Мочулски определя сборника като „оригинална“ [рукопись] (Мочульский/Mochul'skii 1903: 10). Д. Петканова смята, че той не носи изцяло оригинален характер, но в редица моменти може да се разглежда като преработка на Йосиф Брадати (Петканова/Petkanova 1990: 392). Ние ще се съгласим с мнението на

Ангушева-Тиханова и Димитрова, които смятат, че тези назидателни слова не са изцяло оригинални творби на Йосиф Брадати. Според тях авторът използва предварително преведени поучителни, дори библейски разкази, които формулира като назидание срещу магическите практики (Ангушева-Тиханова, Димитрова/Angusheva-Tihanova, Dimitrova 2013: 121).

Женският сборникът е запазен в няколко преписа с относително сходен състав: препис в третата част на Одеския дамаскин № 38 (64) (по-долу (ОД № 38 (64); във втората част на сборник 324 НБКМ (конволют, преписан от Тодор Врачански вероятно в края на XVIII в.) (Цонев/Tsonev 1910: 308–311); Рилски препис (недатиран, публикуван от Качановски (Качановский/Kachanovskii 1882); препис на Никифор Рилски в сборник 325 НБКМ (вероятно от вт. пол. на XVIII в.) (Цонев/Tsonev 1910: 311–314). От четирите изброени преписа само в ОД № 38 (64) е запазена приписката послеслов на йеромонах Йосиф Брадати, свидетелстваща за съставянето на сборника през 1756 г.: *Знанш буди како азъ Йѡсифъ Брадатїи посникъ, изведохъ ѿ гръческий азикъ на словенский. сие писмо ради женски и бабини врагощнии самовили. и бродницы на прочитанїе на ползѹ женамъ. В лето 7264 ѿ Ржтва Хрѣтова дѣис (1756), оу Рїлски монаѣирь, тогда вѣхъ* (ОД № 38 (64) заден форзац). Тази приписка свидетелства за целенасочеността на *Женския сборник* – поученията са били преписани на ползѹ женамъ. Мотивът, който е подтикнал книжовника да преведе гръцкото поучение на народен български език, е ясен: да даде полезно четиво срещу т. нар. бабини врагощнии, т.е. суеверия и предразсъдъци.

Мозайката от текстовете в ОД № 38 (64) – *Празници бабини или в бабихъ баснехъ; Слово ради самовили; Слово ради магесници, собраное ѿ многихъ книгъ; Другое слово ради магесници; Другое слово ради магесници, и бродницы, и самовили и баалци; Слово за злите жени; Слово похвала добрымъ и благымъ женамъ; Поучения мѣа шола кѣ*, ни дава възможност да видим, че голяма част от проповедите са насочени срещу вярванията в отвъдни сили и магьосничество, в т. нар. *самовили, бродницы, обаялници* и др.

Няма да се спираме подробно на същността на магията, тъй като този въпрос е добре осветлен (Фрейзър/Frazer 1984; Токарев/Tokarev 1959; Георгиева/Georgieva 1983; Старева/Stareva 2020 и др.), а ще разгледаме набора от езикови средства, които присъстват в текстовете на Й. Брадати и очевидно са част от ежедневието на средновековните българи. В настоящата статия са представени само частични наблюдения върху демонологическата лексика в текстовете на Йосиф Брадати, като обобщенията ще бъдат допълнени в следващи изследвания.

В творбите на Йосиф Брадати представите за магия са отразени подробно, а обредите и езическите ритуали, които извършват жените, са детайлизирани обстойно: *леене на олово; баене на вода; гадаене на востък; гледатъ на*

звезди; вѣрꙋють в магии и залагане. Авторът нарича тези занимания дяволски начинания (л. 318б, л. 322а), безспорно имайки предвид тогавашната българска действителност, ширещите се суеверия сред българския народ и в частност сред жените. Той заклеява жените за това, че с придържането към езическите традиции нанасят вреда на общността. Според дамаскинарят именно те са основните разпространители на суеверия, окултни практики и бесовски празници, като волчески празници, рꙋсалински и горешлацы. Тези „бесовски празници“ не са част от църковния, а от народния обреден календар. Книжовникът отхвърля поверието, че работата в деня на тези бабини празници е свързана с някакво нещастие, например .. и да не предатъ жени оꙋ петокоꙋ. С обвинение и сарказъм той се обръща към жените: да питамъ васъ, да ли кажеть ꙋдѣка наоꙋчихте тѣх да празнуеть празници, кои нема оꙋ законъ хрстиански (л. 289а)... кои сказа вамъ тѣх бесовски празници, никои не можеть да ли скажеть (л. 289б).

Упреците и наставленията на писателя са отправени към жените като главни разпространители на езическите отживелици. В текста често се срещат изрази: о, нераꙋмна жено (л. 308а); о, окаяная жено! о безꙋмна и несмыслена жено! (л. 310б). Обръщението към жените най-често е с отрицателна конотация, в единствено число, често се използва междуметието о, о!, което прави текста по-изразителен.

В поученията се откриват почти всички имена на лица, извършващи гадания и езически ритуали, познати в южнославянските езици. Тук имаме митични същества, от една страна: самовили и бродници, а от друга страна, са „реалните“ хора, практикуващи окултни практики: магѣсници, баби, баллници, баснарки, ваячки. Ще коментирам някои от тях: самовила, самодива ‘рошава, разчорлавена мома, жена’ (Геров/Gerov 1904), ‘лош горски дух; жена, която прави пакости на хората’ (Странджа), ‘вятър, вихрушка’ (Якоруда, Разложко); самодива ‘митическо женско същество, което живее в горите и планините’ (БЕР/BER, 6 2002: 465–466). Лексемата *самовила* се смята за сръбска заемка, което може да се свърже със западнобългарския Рилски манастир, както и с едната от хипотезите за родното място на Йосиф Брадати, което предполага западнобългарски диалект. *Бродница* диал. ‘вещица, магьосница’ – от стб. *бродъ* (Йоан Екзарх). Произв.: *бродя* ‘минавам през брод’, ‘скитам’ (БЕР/BER 1, 1971: 80). Според Речника на българския език *бродница* може да е: „Жена, която броди нощем и прави магии; магьосница. На Еньовден врачките, бродниците отиваха на някоя нива ...“; според народните поверия може да е дух на умряла жена или на удавница, който броди нощем (РБЕ/РВЕ). Според Н. Геров – ‘жена, която лекува с баене и магии’ (Геров/Gerov 1904).

Едно е да вярваш в митологични същества, съвсем друго е реалната практика на посредници, надарени с магически сили. На първо място ще се спрем върху образа на *магьосницата*, смятана за една от най-мистериозните фигури: *магесница* е дериват на стгръц. μαγεία ‘мнимо свръхестествено явление, вълшебство, чародейство’ (БЕР/BER, 3 1986: 602). Думата *магесница* е образувана с домашен словообразуващ суфикс от гръц. μαγεία

1. Жена магьосник, която прави магии с билки, формули и заклинания;
2. Прен. Жена, която обайва, привлича и очарова (РБЕ/RBE; БЕР/BER, 3 1986: 605). Лексемата се свързва с религиозно-мистичните вярвания, тя присъства в книжовния български език още в старобългарския период (СтбР/StbR, 1 1999: 1300). В текстовете на Йосиф Брадати лексемата *магесница* е с голяма честота на употреба и е само с негативна конотация. Това наблюдаваме не само при южните, но и при източнославянските народи. Като цяло много вярвания, свързани с магьоснически практики, са общославянски (дори индоевропейски) по произход (Виноградова/Vinogradova 2000).

В християнската демонология дяволът има различни имена и проявление. Освен гърцизмите *демонъ* (стб. *демонъ* (Супр.), от стгръц. δαίμων ‘зъл дух, дявол’ (Фасмер/Vasmer 1986: 498) и *дявол* (стб. *динаволъ*), от стгръц. διάβολος ‘клеветник’: *ты жено ослеплена динаволомъ сама не видишь что чинити*, Йосиф Брадати използва също усвоения през гръцкия език хebraизъм *сатана*, *сотона*, Σατανᾶς, който е с универсална употреба както във високия книжовен регистър, така и на диалектно равнище (Цибранска-Костова, Абаджиева/ Tsibranska-Kostova, Abadzhieva 2016: 14). В диалектите откриваме *сотоним* ‘омайвам, омагьосвам’ в Трънско, но и *сатаносам* ‘измамя, заблудя’ в Кюстендилско (ДА). В анализирания текстове понякога присъства общославянската, позната добре от старобългарски език лексема *вес/весовски*: *кои сказа вамъ тия весовски празници* (ОД №38 (64), л. 2896).

Суеверните хора са вярвали, че магьосницата причинява щети, предизвиква болести, омагьосва, прави любовни магии (Максимов/Maksimov 1994; Тихонова/Tikhonova 2018). Основният източник на подлост и коварство в умовете на суеверните хора не е бил нечистият дух, а именно магьосницата, която осъществява пъклените му планове. Тук ще припомним гоненията и тежките наказания, отредени за занимаващите се с магии, върху които хората често са прехвърляли трагическата вина за определени събития.

Интерес представлява това, че Йосиф Брадати не използва в текстовете си лексемата *вещица*, която е сравнително позната и добре документирана в средновековните извори (Арnaudов/Arnaudov 1971; Тодорова-Пиргова/Todorova-Pirgova 2019) и се употребява като синоним на термина *магьосница*. *Вещица* е дериват от стб. *вѣштѣ* ‘запознат с нещо, опитен’ (XIV в. Миклошич, LexPSI), *вѣштати* (Асем., Супр.). Произв.: *вещица*, *магьосница*

‘зла жена, обикновено и грозна’ (начално значение ‘тази, която знае’) (БЕР/BER, 1 1971: 140). Образите на магьосницата и вещицата са резултат от демонизация на жената през Средновековието. Напълно противоположен в народното съзнание е образът на *баячката*.

В християнската традиция баячките се приравняват с магьосниците и често се клеймят като „дявол“ или „сатана“, но в народната традиция дейността на баячките се свързва с помощта, която те оказват на хората. Те не се осъждат категорично, по-скоро предизвикват суеверен страх и уважение. За разлика от тях магьосниците вършат само зло и затова техните действия се осъждат както от Църквата, така и в народните вярвания. Вредоносните магии се извършват от магьосниците и вещиците, докато приоритетът на баячките е извършване на определени обреди, целящи да прогонят от човека причинителите на болестта (Тодоров/Todorov 2007: 158).

В текстовете на Й. Брадати откриваме лексемата *баалница*, която, както се вижда от текста, е обособена в отделна категория. *Баалница* е позната още като *баснарка*, *баячка* и е произв. от стб. *баати* (Симеонов сборник от 1073 г.). Действието, което извършва баячката, е *баенето*; *бая* ‘лекувам чрез магия’, произ. *баяне*, *баячка*, *баякам* ‘говоря тихо и еднообразно’ (Банско); *баитъ* ‘говоря, приказвам’; *баякатъ* ‘приспивам дете с пеене’. Етимологията на глагола *бая* се извежда от индоевропейския глагол „говоря“ (БЕР/BER, 1 1971: 38). Особеното в случая с *баенето* е използването на магическата сила на словото, което предполага различни видове шепнене, мърморене, бърборене. В етнолингвистичния речник на българската медицина откриваме ‘лекувам със словесни заклинания и жестове, бая’ (Витанова и др./Vitanova i dr. 2021: 160–161).

Дейността на баячките е предимно лечителска, свързана е с използването на различни билки, както и с ритуали като *леене на кършум*, *гледане на восък*. За да се определи източникът на болестта, се прибегва до магически техники, които неизменно предполагат използването на заклинателни словесни формули, съпътстващи магическото действие на субекта (Гоев/Goev 1989: 132), т. нар. шепнене на заклинателни думи; така *уроците се избайват*. Често като обреден реквизит баячките са използвали лековити билки, които чрез заклинания придобивали магическо действие.

Ще коментираме някои от тях, които заслужават внимание от гледна точка на историята на езика и историческата диалектология. Думата *биле* е интересна с оглед историческия развой на значението на думата. Както знаем, не са били редки случаите, когато чрез разширяване или стесняване на значението са се назовавали сродни понятия. Такъв е случаят с думата от всекидневната реч *биле* 1. *Растение, трева изобщо изпръва во зема... възрасти билни* Супр. сборник 495. 21; 2. *Билка, лечебно растение. тоу пръвѣе врачъ билниѣ прилагаетъ* Супр. сборник 251. 4 (СтбР/StbR, 1 1999: 126). *Билиѣ* в значение ‘лековито растение’ откриваме в „Речника на книжовния

български език на народна основа от XVII в.“ (РКЕНО/RKЕНО 2012: 37). В Българския етимологичен речник думата билѣ е ‘растение, билка’, а производните глаголи *билюсам*, *билюсвам* означават ‘магюсвам с биле’ (БЕР/BER, 1 1971: 47). В съвременния български език думата биле е диалектна, разговорна и със значение ‘билка’ (РБЕ/РВЕ).

В следващия фрагмент в *Слово ради самовили*, в който Йосиф Брадати посочва средствата за изцеление: *коѡ по̀мошь можешь да сотворишь; малѡ важе и синѡ платно и църено црѣнь ножь; и бурѡнѡ и о ѿ шарба дрѣвѡ и дрѹгини многини врагоцини*, откриваме лексемата *бурѡнѡ*. Присъствието ѝ е уникално в книжовен текст от XVIII в. В РКЕНО не е включена, в БЕР откриваме *бурѣнь* ‘общо име на треви, плевели в културни растения’. Там е отбелязано словосъчетанието *разноед бурен* със значение ‘вид бурен за лекуване на рани’. Очевидно е, че в контекста *бурен* е със значение на лековита билка. Както се знае, много от диворастящите бурени са билки. В БЕР лексемата *бурен*, освен название на различни видове треви край пътища и ниви, в другото си значение е лековита трева, билка, която се употребява в народната медицина; *бурен* в диалектите означава изобщо диворастящо растение, което не се използва за храна; оттук се е развило и значението ‘биле’, свързано с въздействие върху човешкия организъм. Това растение може да е не само за лечение на болест, може да е за магия, за аборт, за зачеване на дете и др. (БЕР/BER, 1 1971: 91).

Интерес представлява също думата *врагоцини*, която отсъства от РКЕНО. В Българския етимологичен речник откриваме *враговщина* (*враговчина*) ‘хитрост, дяволщина’ (Солунско). Сред приведената диалектна лексика е отбелязан и глаголят *вража* ‘дяволувам хитрувам’ (Банско), както и *вражалец* ‘гадател, врач’ (Софийско) (БЕР/BER, 1 1971: 179). Езиковите единици *буряне* и *враговцини* не са включени в РКЕНО, което може да е свидетелство, че през XVIII в. все повече лексика от народния език навлиза в текстове за книжовна употреба.

По-долу е представен наборен текст на няколко фрагмента от *Слово ради самовили* от ОД № 38 (64) и неговата адаптация на съвременен български език. С астериск (*) са отбелязани коментираниите в предходното изложение лексеми.

л. 308 б—л. 313а: ѡ окаѡнаѡ жѣно, и неразѹдина от врага прѣлащенаѡ: егда бѣтъ послетѣ аггѡла своего, и повелитѣ да оѹморитѣ и дѹшѹ да возметѣ тога можеши ли ты окаѡннаѡ сопроти- виши се бѣжию повелѣнiю и да неѡд- дешѣ онаѡ дѹша да изидетѣ изъ тела;

О, окаяна и неразумна жено, от врага съблазнена! Нима когато Бог изпрати своя ангел с повеление да вземе душата [на болния], ще се съпротивляваш на Божието повеление и няма да дадеш онази душа да излезе от тялото.

коѡ по́мощь можешь да сотворишь; малѡ важе и синѡ платно и цѣрено црѣнь ножь; и *бурень и ѿ шарба дрѣвѡ и дрѹгии многии *врагоцинии; кои творять таковаѡ ваша начинаніѡ лѹкаваѡ, коѡ помощь болномѹ можать да сотворять;

но лѹкавіи врагь видить вашь оумь и срѣце прелашенѡ, не имате на бѣга надежда, но на врага имате надежда да въздравеете; того ради показѹеть здравіе надь болнагѡ на малѡ време колико да преластить вась, и да верѹвате какво е шѣганіе въздравель.

жена же рече егда баю кое зло творѹ и тазѣ има хрѣстово призиваю и прѣстѣби бѣце, и стѣи безъсребрѣници Козма и Даміана призиваю

послиши ѡ врага прелашена женѡ. Егда рибарь ловить рыбѹ первее червь или мѹха поставляеть на вадицѹ и такогѡ пѹститъ на водѹ, да рѣба прелашетсеи онѹ вадицѹ да глѣтнетсе и оѹловит се сама рѣба. аще не би поставиль червь на вадицѹ рибарь, то бы она рѣба видѣла голѡ желязѡ, побегла би и не бы оѹловиласе

такѡ и ты жено ослеплена дѣяволомь сама не видишь что чинити аще бы видѣла еси, каковь естъ врагь, скорѡ бы от негѡ тако ѡт оніѡ побегла, но егда баеши има хрѣстово призиваеши, и бѣцы и стѣимь имена нарицаеши да не оѹбогатсе члѡвечи, разѹмевше

Каква помощ можеш ти да сътвориш? Малко вѣже, синѡ платно и черно черен нож, и бурен, и вѣрбово дѣрво, и много други хитрини и лукави начинания как ще помогнат на болния?

Но коварният враг вижда вашия ум и измамно сърце, вие не се надявате на Бог, а се надявате врагът да ви изцели. Затова той показва за кратко как оздравява болният, само колкото да ви прелъсти и да вярвате, че от баене се е изцелил.

И жената казва: когато бая, какво зло правя? И аз името Христово призовавам и света Богородица и светите безсребреници Козма и Дамян призовавам.

Послушай, прелъстена от врага жено! Когато рибарят лови риба, той първо закача на въдицата червей или муха и така я пуска във водата, за да я глътне рибата и да се улови сама. Ако рибарят не качи червей на въдицата, то тя би видяла голото желязо, би побягнала и не би се уловила.

Така и ти, жено, заслепена от дявола, сама не виждаш какво правиш. Ако би видяла какъв е врагът, щеше от него като от огън да бягаш. Но когато баеш и името Христово призоваваш и това на Богородицата, и светите имена изричаш, да не се уплашат така хората,

твоя врагощина и побегнѹть ѿ тебе
ти же хошеши лишити се тогда некоя
пара запиене и за гадене но аще би ис-
перва призвала бѹдеши бесовски име-
на, никое не би прихощдалъ до тебе
да имѣ, башь,

но виждь оубо добре окаянаа жено
отстѹпила еси ѿ бога, и ѿ стѣхъ аггли
бжїи и от всѣхъ стѣхъ бжїинхъ
оугодниковъ, и похѹлила еси име бжїе
исице рекла еси, не можетъ бгъ да
ицелить болнаго по скоро такоже баби.
и предала еси дѹшѹ врагѹ, такоже оубо
рекохомъ *самовили или *баснарки,
или *бродници, или билгаре или *бѹ-
ране напати таковиѣ, нарицаютсе не-
верни идолопоклонни-цы на много
богове покланяютсе и надежда имѣтъ
на много тѣ богове..

като разберат твоята хитрост. Ще
избягат от теб, а ти ще останеш без
пари за ядене и пиене. Но ако би
споменавала и призовавала дявол-
ските имена, никой не би идвал
при теб да му баеш.

Но виж добре, окаяна жено, от-
стъпила си от Бога и от светите ан-
гели Божии и от всичките божии
угодници, когато си поругала име-
то Божие и си рекла така: – Не
може Бог да изцели болния по-
бързо от бабини [приказки]. И така
си предала душата си на врага.
Затова, когато споменаваме само-
вили или баснарки, или бродници,
или билгаре, или тези, които поят
[болните] с билки, ги обявяваме за
неверни идолопоклонници, защо-
то на много богове се покланят и
вярват в много богове..

Благодарности

Изказвам благодарност за финансовата подкрепа на Българската академия на науките по двустранното споразумение за безвъзмездни средства между Българската академия на науките и Румънската академия.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов 1963: *Ангелов, Б.* Още веднъж за дамаскинарѣ Йосиф Брадати. – *Език и литература*, кн. 2, с. 23–85.
- Ангушева-Тиханова, Димитрова 2013: *Ангушева-Тиханова, А., М. Димитрова.* Самоков и борбата на Църквата срещу баенето и гадаенето. – *Етнология на общуването. Годишник на Асоциация „Онгъл“*. Т. 12, год. VIII, с. 120–134.
- Арnaudов 1971: *Арnaudов, М.* Студии върху българските обреди и легенди. Т. 1 и 2. София, Издателство на БАН.
- БЕР 1971–2017: Български етимологичен речник. Т. 1–9. София, Издателство на БАН.
- Брага 2003: *Брага, Т.* Деякі палеографічні особливості рукопису № 38/64 зі збірки В. І. Григоровича. – В: *Проблеми сучасного літературознавства, Збірник наукових праць*, Випуск 12. Одеса, Маяк, с. 250–255.
- Буслаев 1861: *Буслаев, Ф. И.* Исторические очерки русской народной словесности и искусства, Т. 1, Санкт Петербург, Общественная польза.

- Виноградова 2000: *Виноградова, Л.Н.* Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян. Москва, Издательство Индрик.
- Витанова и др. 2021: *Витанова и др.* Етнолингвистичен речник на българската народна медицина. София, Издателство на БАН.
- Геров 1904: *Геров, Н.* Речник на българския език. Т. 5. Пловдив, Съгласие.
- Георгиева 1983: *Георгиева, И.* Българска народна митология. София, Издателство на БАН.
- Гоев 1989: *Гоев, А.* Обредното лечение чрез баене в българската народна медицина. – В: *Етнографски проблеми на народната духовна култура*. София, Издателство на БАН, с. 155–164.
- Григорович 1848: *Григорович, В. И.* Очеркъ ученаго путешествия по Европейской Турції (съ картою окрестностей Охридскаго и Преспанскаго озеръ). Казань, Типография императорского Казанского университета.
- Димитрова-Маринова 2005: *Димитрова-Маринова, М.* Поучението към жените и момите в ръкописната традиция от втората половина на XVIII в. – *Старобългарска литература*, 33–34, с. 380–393.
- Качановский 1882: *Качановский, В.* Памятники болгарского народного творчества. Вып. 1, с. 22–27.
- Максимов 1994: *Максимов, С. В.* Нечистая, неведомая и крестная сила. Санкт Петербург, ТОО Полисет.
- Мирчева 2001: *Мирчева, Е.* Недамаскинови слова в новобългарските дамаскини от XVII в. Велико Търново, Фабер.
- Мочульский 1903: *Мочульский, В. Н.* Слова и поучения, направленные против языческих верований и обрядов. – *К бытовой истории болгар*. Одесса. Типография Императорского университета.
- Петканова 1990: *Петканова, Д.* Народното четиво през XVI–XVIII в. София, Български писател.
- РБЕ 1977–: Речник на българския език. София, Институт за български език. [онлайн <https://ibl.bas.bg/rbe/>].
- РКЕНО 2012: Речник на книжовния български език на народна основа от XVII век (върху текст на Тихонравовия дамаскин). София, Валентин Траянов.
- Старева 2020: *Старева, Л.* Български магии и гадания. София, Труд.
- СтБР 1999: Старобългарски речник. Отг. ред. Д. Иванова-Мирчева. Т. I. София, Валентин Траянов.
- Тихонова 2018: *Тихонова, Е.* Представления о ведьме в культуре славянских народов. – *Общество: философия, история, культура*. № 8 (52), с. 202–205.
- Годоров 2007: *Годоров, Н.* Магия и ритуал в средновековна България. – В: *България, българите и Европа – мит, история, съвремие*. Т. 1, с. 155–164.
- Годорова-Пиргова 2019: *Годорова-Пиргова, И.* Баяния и магии. София, Издателство на БАН.
- Токарев 1959: *Токарев, С.* Сущность и происхождение магии. – *Исследования и материалы по вопросам превобытных религиозных верований. Труды Института этнографии*. Т.1. Москва.
- Фасмер 1986: *Фасмер, М.* Этимологический словарь русского языка. Т. 1–4. Москва, Прогресс.

- Фрейзър 1984: *Фрейзър, Дж.* Златната клонка. София, Отечествен фронт.
- Цибранска-Костова, Абаджиева 2016: *Цибранска-Костова, М., М. Абаджиева.* За лексиката с чужд произход в католическата литература (литература на българите католици) XVII–XVIII век (по материал на Абагара на Филип Станиславов и сборник № 778 НБКМ на Петър Ковачев Царски). – *Известия на Института за български език*, кн. XXIX, с. 7–47.
- Цонев 1910: *Цонев, Б.* Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София, Т. 1. София, Държавна печатница.

REFERENCES

- Angelov 1963: *Angelov, B.* Oshte vednazh za damaskinarya Yosif Bradati. – *Ezik i literatura*, кн. 2, с. 23–85.
- Angusheva-Tihanova, Dimitrova 2013: *Angusheva-Tihanova, A., M. Dimitrova.* Samokov i borbata na Tsarkvata sreshtu baeneto i gadaeneto. – *Etnologiya na obshtuvaneto. Godishnik na Asotsiatsiya „Ongal“*. Т. 12, god. VIII. s. 120–134.
- Arnaudov 1971: *Arnaudov, M.* Studii varhu balgarskite obredi i legendi. Т. 1 i 2. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- BER 1971–2017: *Balgarski etimologichen rechnik*. Т. 1–9. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Braga 2003: *Braga, T.* Deyaki paleografichni osoblivosti rukopisu № 38/64 zi zbirki B. I. Grigorovicha. – In: *Problemi suchasnogo literaturoznavstva, Zbirnik naukovikh prats'*, Vipusk 12. Odesa, Mayak, s. 250–255.
- Buslaev 1861: *Buslaev, F. I.* Istoricheskie ocherki russkoi narodnoi slovesnosti i iskusstva, Т. 1. Sankt Peterburg, Obshtestvennaia pol'za.
- Georgieva 1983: *Georgieva, I.* Balgarska narodna mitologiya. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Gerov 1904: *Gerov, N.* Rechnik na balgarskiya ezik. Т. 5. Plovdiv, Saglasie.
- Goev 1989: *Goev, A.* Obrednoto lechenie chrez baene v balgarskata narodna meditsina. – In: *Etnografski problemi na narodnata duhovna kultura*. Sofia, Izdatelstvo na BAN, s. 155–164.
- Grigorovich 1848: *Grigorovich, V. I.* Ocherk" uchenago puteshestviia po Evropeyskoi Turtsii (s" kartoiu okrestnostei Okhridskago i Prespanskago ozer"). Kazan', Tipografiia imperatorskogo Kazanskogo universiteta.
- Dimitrova-Marinova 2005: *Dimitrova-Marinova, M.* Poucheniето kam zhenite i momite v rakopisnata traditsiya ot vtorata polovina na XVIII v. – *Starobalgarska literatura*, 33–34, s. 380–393.
- Frazer 1984: *Frazer, J.* Zlatnata klonka. Sofia, Otechestven front.
- Kachanovskii 1882: *Kachanovskii, V.* Pamyatniki bolgarskogo narodnogo tvorchestva. Vyp. 1, s. 22–27.
- Maksimov 1994: *Maksimov, S. V.* Nechistaia, nevedomaia i krestnaia sila. Sankt Peterburg, TOO Poliset.
- Mircheva 2001: *Mircheva, E.* Nedamaskinovi slova v novobalgarskite damaskini ot XVII v. Veliko Tarnovo, Faber.
- Mochul'skii 1903: *Mochul'skii, V. N.* Slova i poucheniia, napravlennye protiv iazycheskikh verovanii i obriadov. – *K bytovoi istorii bolgar*, Odessa. Tipografiia Imperatorskogo universiteta.

- Petkanova 1990: *Petkanova, D.* Narodnoto chetivo prez XVI–XVIII v. Sofia, Balgarski pisatel.
- RBE 1977–: Rechnik na balgarskiya ezik. Sofia, Institut za balgarski ezik. [online <https://ibl.bas.bg/rbe/>]
- RKENO 2012: Rechnik na knizhovniya balgarski ezik na narodna osnova ot XVII vek (varhu tekst na Tihonravoviya damaskin). Sofia, Valentin Trayanov.
- Stareva 2020: *Stareva, L.* Balgarski magii i gadaniya. Sofia, Trud.
- StBR 1999: Starobalgarski rechnik. Otg. red. D. Ivanova-Mircheva. T. I. Sofia, Valentin Trayanov.
- Tihonova 2018: *Tihonova, E.* Predstavlenica o ved'me v kul'uture slavyanskikh narodov. – *Obshtestvo: filosofica, istoriuya, kul'tura*. № 8 (52), s. 202–205.
- Todorov 2007: *Todorov, N.* Magiya i ritual v srednovkovna Balgaria. – In: *Balgaria, balgarite i Evropa – mit, istoriya, savremie*. T. 1, s. 155–164.
- Todorova-Pirgova 2019: *Todorova-Pirgova, I.* Bayaniya i magii. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Tokarev 1959: *Tokarev, S.* Sushnost' i proizkhozhdenie magii. – *Issledovanica i materialy po voprosam pervobytnykh religioznykh verovanii*. Trudy Instituta etnografii. T. 1, Moskva.
- Tsibranska-Kostova, Abadzhieva 2016: *Tsibranska-Kostova, M., M. Abadzhieva.* Za leksikata s chuzhd proizvod v katolicheskata literatura (literatura na balgarite katolitsi) XVII–XVIII vek (po material na Abagara na Filip Stanislavov i sbornik № 778 NBKM na Petar Kovachev Tsarski). – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, kn. XXIX, s. 7–47.
- Tsonev 1910: *Tsonev, B.* Opis na rakopisite i staropechatnite knigi na Narodnata biblioteka v Sofia, T. 1. Sofia, Darzhavna pechatnitsa.
- Vasmer 1986: *Vasmer, M.* Etimologicheskii slovar' russkogo iazyka. T. 1–4. Moskva, Progress.
- Vinogradova 2000: *Vinogradova, L. N.* Narodnaia demonologiia i mifo-ritual'naia traditsiia slavian. Moskva, Izdatel'stvo Indrik.
- Vitanova i dr. 2021: *Vitanova i dr.* Etnolingvistichen rechnik na balgarskata narodna meditsina. Sofia, Izdatelstvo na BAN.

✉ Гл. ас. д-р Татяна Брага

Секция за история на българския език

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“

при Българската академия на науките

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Assist. Prof. Tatyana Braga, PhD

Department of History of Bulgarian Language

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria